

СТРУКТУРНА, ПРИКЛАДНА ТА МАТЕМАТИЧНА ЛІНГВІСТИКА

УДК 811.161.2

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.1-4/01>**Скибенюк Н. В.**

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

**ОБ'ЄКТИВАЦІЯ КОНЦЕПТУ «РОБОТА/РАБОТА»
В МОВНІЙ СВІДОМОСТІ ДИТИНИ**

Статтю присвячено аналізу поняття «концепт» як одного з ключових елементів мовознавства, розглянуто велику кількість тлумачень концепту й методів концептуального аналізу, визначено основні ознаки та базові характеристики концепту.

*У статті розглядається концепт «робота/робота» в мовній свідомості дитини. Також вивчається саме поняттєва сторона, тобто те, як концепт зафіксовано в мові, його значення, опис, структура, дефініція, порівняльні характеристики стосовно інших концептів. Метою роботи є моделювання асоціативного поля концепту «робота/робота» в мовній свідомості дитини за допомогою експериментальних методів. Для досягнення мети було використано методи дослідження, які базуються на теоретичних та емпіричних рівнях пізнання. Для цього застосовано загальнонаукові операції, які є фундаментом теоретичних методів: аналіз (розчленування предмета на складники), синтез (з'єднання раніше розрізнених речей або понять у ціле), дедуція (перехід від загальних до конкретних висновків), індукція (узагальнення отриманого результату). Було проведено вільний асоціативний експеримент, тому що експеримент є надійною базою для доказу виявлених закономірностей. З'ясовано, що ядром асоціативного поля концепту «робота/робота» для україномовних дітей стали **заробіток грошей, праця**, для російськомовних – **зарабатывание денег, место, где работают**. В результаті дослідження було виявлено, що в сучасному суспільстві діти асоціюють поняття «робота/робота» безпосередньо з професійною діяльністю. У трудовому процесі провідне місце посідають винагорода та гроші, які є обов'язковим результатом будь-якої праці. Праця все ще має шляхетну складову, але наявне її знецінення, яке можна побачити на прикладі варіативних сучасних аналогів старих прислів'їв, як, наприклад, «терпение и труд до добра не доведут».*

Отже, ми вважаємо, що результати й матеріали дослідження можуть використовуватися для розв'язання багатьох проблем у таких сферах, як прикладна лінгвістика, психологія, логопедія тощо.

Ключові слова: концепт, концептосфера, лінгвокультурологія, мовна свідомість.

Постановка проблеми. Проблема взаємозв'язку мови й культури з'явилась у працях вітчизняних і зарубіжних лінгвістів ще в позаминулому сторіччі, однак не втратила своєї актуальності й до сьогодні. У сучасній лінгвістиці помітний підвищений інтерес до базових національних концептів української та російської культур, зокрема до концепту РОБОТА/РАБОТА, який входить до ряду культурних констант російської та української концептосфер.

Як відомо, вивчення мови не може бути відокремлено від концептуалізації людиною навколишнього світу, бо мова є одним із найважливіших процесів пізнавальної діяльності людини, що

полягає в осмисленні нею наявної інформації про навколишній світ, яка зрештою веде до утворення концептів, концептуальних структур і всієї концептуальної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри зростаючий інтерес лінгвістів до лінгвокультурних концептів, осмисленню яких присвячені праці С. Г. Воркачова, В. І. Карасика, В. А. Маслової, Г. Г. Слишкіна, Ю. С. Степанова та інших, концепт РОБОТА ще не був предметом комплексного лінгвокогнітивного аналізу в мовній свідомості дітей. Група лінгвістів, серед яких Т. В. Гоннова, Г. В. Токарев, Л. А. Іванова та Л. А. Самохіна, вивчали вербалізацію концепту «труд» на матеріалі

російської мови; Л. Б. Савенкова з'ясовувала особливості його вербалізації російськими пареміями; О. В. Кормакова проводила порівняльний аналіз німецькомовних і російськомовних засобів його вербалізації; Н. В. Феоктистова та О. Н. Єрмолаєва здійснювали порівняльний аналіз англійських, німецьких і російських фразеологізмів зі значенням «*труд, робота*».

Постановка завдання. Метою статті є моделювання асоціативного поля концепту РОБОТА/РАБОТА в мовній свідомості дитини із застосуванням експериментальних методів.

Для досягнення мети необхідно виконати такі завдання:

- 1) розглянути поняття концепту як базового терміна когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології, психолінгвістики;
- 2) визначити поняття мовної свідомості;
- 3) провести експериментальні дослідження концептуалізації РОБОТА/РАБОТА в мовній свідомості дитини;
- 4) охарактеризувати концепт РОБОТА/РАБОТА в мовній свідомості дитини.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні вивчення концептів у мові є одним з найпопулярніших напрямів у лінгвістиці. Не можна не зважати на те, що термін «концепт» не має однозначного тлумачення в науці про мову на сучасному етапі її розвитку. Розроблено велику кількість тлумачень концепту й методів концептуального аналізу; як правило, дослідники кладуть в основу дефініції концепту певні його сторони, які представляються найбільш значимими для науки, в межах якої проводяться дослідження. Основним у визначенні концепту за лінгвокультурного підходу є факт етнокультурної обумовленості.

Термін «концепт» походить від латинського *conceptus* і означає «думка», «поняття». Вперше термін «концепт» був уведений у 1928 р. російським філософом С. А. Аскольдовим-Алексєєвим, який визначив концепт як уявне утворення, що заміщає в процесі думки невизначену множинність предметів, дій, розумових функцій одного і того самого роду [1, с. 4].

У галузі сучасної лінгвістики виділяють три напрями когнітивних досліджень, основним поняттям яких є концепт. Напрямок психолінгвістики представляють А. А. Залевська та Р. Т. Фрумкіна, когнітивної лінгвістики – А. П. Бабушкін, Є. С. Кубрякова, М. М. Бондирев та інші, лінгвокультурологію вивчали В. І. Карасик, Г. Г. Слишкін, Ю. С. Степанов, Д. С. Лихачов, А. Вежицька та інші. Зупинимося детальніше на міркуваннях деяких вчених.

Так, у сучасному словнику когнітивних термінів за редакцією Є. С. Кубрякової наводиться таке визначення: «Концепт – оперативна складова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи й мови мозку, всієї картини світу, відображеної в людській психіці» [2, с. 90].

На думку О. О. Селіванової, концепт – інформаційна структура свідомості, певним чином організована одиниця пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості й позасвідомого [5, с. 258].

В. І. Карасик визначає концепт як багатостороннє смислове утворення, в якому можна виділити ціннісну, образну й понятійну сторони. У своєму дослідженні ми спиратимемося на думку В. І. Карасика, розглядаючи понятійну сторону концепту – позначення концепту в мові, мовну фіксацію концепту, його позначення, ім'я, знакову структуру, дефініцію, тобто все, що пов'язане з вербалізацією концепту.

Найважливішими ознаками концепту є динамічний характер, а також те, що він є результатом взаємодії словникового значення з особистим досвідом людини, не може існувати відокремлено від інших подібних собі одиниць, не має жорсткої структури.

Більш узагальнюючим поняттям за концепт є поняття «концептосфера». Концепти, сформовані носіями мови, які зберігаються в пам'яті людей, утворюють концептосферу мови.

Поняття концептосфери вперше було сформульовано академіком Д. С. Лихачовим, який позначав цим терміном сукупність концептів. В. А. Маслова переконливо доводить, що «концептосфера – це сукупність концептів, з яких, як з музичного полотна, складається світогляд носія мови» [3, с. 347].

Таким чином, ми визначатимемо концепт як когнітивну структуру, а також як інформаційну структуру свідомості, яка містить понятійну сторону концепту.

Отож, спробуємо дослідити концептуалізацію «роботи» в науковій картині світу. Всім нам відомо, що робота є однією з основ для існування будь-якої людини, а також головним стрижнем історії суспільства. Саме робота є основою для існування будь-якого суспільства.

В українській лінгвокультурній традиції праця головним чином оцінюється крізь призму суб'єктивно-оцінного ставлення людини до неї. Про це свідчить передусім незначна кількість мовних одиниць, що визначаються нейтральною семантикою й позначають працю як таку (робити,

працювати, трудитися). У більшості випадків вербалізація концепту пов'язана з оцінною характеристикою роботи в контексті індивідуального, сімейного й суспільного життя, усталених у мові поглядів на роботу, її місце й роль у житті.

Для дослідження лексем «робота/работа» ми звернулися насамперед до лексикографічних джерел. Так «Словник української мови»: в 11 томах зазначає, що в українській мові слово «робота» має 9 визначень: 1) дія за значенням «робити»; 2) чиєсь виконання чого-небудь, чийсь труд; 3) тільки множина з означенням «та чи інша діяльність щодо виготовлення, створення, обробки чого-небудь»; 4) коло занять, обов'язків, те, чим зайнятий хто-небудь; справа, діло; 5) праця, заняття, служба на якому-небудь підприємстві, у якійсь установі як засіб існування, джерело заробітку [6].

В російській мові лексема «работа» має такі визначення: 1) процесс превращения одного вида энергии в другой (специальное); вообще нахождение в действии; 2) занятие, труд, деятельность (физическая, умственная работа, ответственная работа, срочная работа, общественная работа, работа по специальности); 3) служба, занятие как источник заработка; 4) производственная деятельность по созданию, обработке чего-нибудь [4].

Концепт РОБОТА/РАБОТА розглядається нами як діяльність, що потребує фізичних і розумових зусиль або виконується постійно; обов'язок, який є частиною роботи; результат виконання роботи; фізична праця; важка неприємна робота, яка виконується довгий період часу.

Синонімами до слова «робота» є такі лексеми: праця, труд, заняття, діло та інші. В російській мові лексема «работа» має такий синонімічний ряд, у якому представлено також лексеми «труд» і «дело».

На нашу думку, прислів'я та приказки чітко віддзеркалюють уявлення того чи іншого народу про роботу, працьовитість. Так, роботі присвячена велика кількість прислів'їв: «хто в роботі, той у турботі»; «роботі як не сядеш на шию, то вона тобі сяде»; «без роботи і день роком стає»; «зробив роботу – і не маєш турботи» (укр.); «у работающего в руках дело огнем горит»; «работе время, досугу час»; «работа черна, да денежка бела»; «по работе и работника знают» (рос.).

Як бачимо, робота в українській мовній картині світу сприймається як необхідна умова життя. Для оцінної параметризації концепту використовуються різні образи, значна частина яких містить архетипові символи. Оцінне сприйняття праці українцями обумовлюється низкою екстралінгвістичних чинників. Як позитивна, так і нега-

тивна оцінка концепту «робота» виявляє його національні особливості, що можуть бути уточнені й конкретизовані в процесі аналізу концепту в діахронічному аспекті.

У межах описаного вище підходу нами був проведений вільний асоціативний експеримент (ВАН) в усній формі з кожною дитиною індивідуально.

РОБОТА є концептуальною одиницею – емоційно забарвленим квантом знання. Концепт завжди відповідає уявленням про сенс, якими людина оперує в процесі мислення і які відбивають зміст її досвіду, її знання, результати всієї попередньої людської діяльності й процесів пізнання.

Тому нам було цікаво знати про те, чи матимуть відмінність асоціативні поля концептів «робота/ работа» у мешканців села й міста.

У нашому експерименті брали участь дві групи інформантів Одеської області у віці від чотирьох до семи років.

1-ша група – 33 інформанти сільської місцевості (Захарівський район, с. Войничеве), усі україномовні;

2-га група – 35 інформантів м. Одеси, усі російськомовні.

Респондентам потрібно було якомога швидше відповісти на почуте слово-стимул «робота» для україномовних і «работа» для російськомовних першим словом, яке спаде на думку під час реагування. Кількість реакцій не обмежувалась. Інформантам було запропоновано реагувати на слово-стимул в усній формі. Відомості про вік, стать, національність було записано вже після фіксації асоціацій.

Отже, розглянемо слова-реакції ядро асоціативного поля (далі – АП) лексеми «робота» в 1-й групі інформантів (україномовних):

Заробіток грошей – 15; праця – 9.

До **периферії** належать лексеми: *щось важке (5), справа (4), діло, виконання завдань (3).*

4 з 33 дітей не дали жодної реакції на запитання. Ми вважаємо, що це може бути викликано соціальним станом батьків, тобто проблемою працевлаштування.

Розглянемо слова-реакції ядро АП лексеми «робота» у 2-й групі інформантів (російськомовних):

Заробіток денег – 16; место, где работают – 14; труд – 9.

До **периферії** належать лексеми: *помощь людям (6), забота (4).*

65% слів-реакцій, отриманих у межах експерименту, – це лексичні одиниці російською мовою, 35% складають відповіді українською мовою.

За характером усі асоціації розподілилися таким чином:

1) асоціації у вигляді слів – 29% (наприклад, укр. *праця, справа, діло*; рос. *труд, забота*);

2) асоціації у вигляді словосполучень – 53% (наприклад, укр. *робота – заробляння грошей, сумлінна праця, виконання завдання*; рос. *работа – место, где зарабатывают деньги, помощь другим людям, обязанность людей и помощь другим*);

3) асоціації у вигляді речень – 26% (наприклад, укр. *робота – це допомога людям за гроші*; рос. *работа – это место, где работают люди, чтобы заработать деньги; работа значит трудиться, помочать, заботиться, чтобы заработать деньги*).

Вербальні реакції розподілилися таким чином (термінологія О. О. Залевської):

– **парадигматичні асоціації** – реакції, які належать до того ж семантичного поля, що й стимул, і є його синонімами (наприклад: *робота – праця, справа, діло, заробляння грошей, виконання завдань; работа – труд; место, где зарабатывают деньги; место, где работают люди; заработок денег*);

– **асоціації-рими**: *работа – забота*;

– **синтагматичні асоціації** – асоціації, граматичний клас яких відрізняється від граматичного класу слова-стимулу (наприклад: *работа – допомога людям, сумлінна праця, щось важке; работа – помощь другим людям, забота, обязанность людей и помощь другим, помощь маме*).

Отже, проаналізувавши поняття «робота/робота» в тлумачних і фразеологічних словниках української та російської мов, дослідивши результати проведеного нами асоціативного експерименту з дітьми дошкільного і молодшого шкільного віку, ми дійшли висновку, що асоціативні поля концептів РОБОТА/РАБОТА близькі до тих, що існують у мовній свідомості дорослих. Висунута нами гіпотеза про те, що в мешканців села та міста дитячого віку асоціативні поля РОБОТА/РАБОТА мають відмінні риси, не підтвердилася.

Висновки і пропозиції. Дослідження сучасного розуміння концепту РОБОТА/РАБОТА ми провели за допомогою вільного асоціативного експерименту. Ми виявили, що в сучасному суспільстві діти асоціюють поняття «робота/робота» безпосередньо з професійною діяльністю. У трудовому процесі провідне місце посідають винагорода та гроші, які є обов'язковим результатом будь-якої праці. Праця все ще має шляхетну складову, але наявне її знецінення, яке можна побачити на прикладі варіативних сучасних аналогів старих прислів'їв, наприклад «*терпение и труд до добра не доведут*».

Аналізуючи концепти РОБОТА/РАБОТА в українській і російській мовній свідомості дітей, ми можемо сказати, що загалом значних відмінностей немає. Гіпотеза про те, що сільські діти сприймають працю як тяжке фізичне навантаження і що трудова діяльність частіше пов'язана з землею, що обумовлюється культом землі в українській нації, а в міських дітей праця загалом асоціюється з безпосередніми знаряддями праці, з певними ремеслами, не підтвердилася.

Список літератури:

1. Аскольдов-Алексеев С. А. Концепт и слово. / С. А. Аскольдов-Алексеев. *Русская речь. Новая серия.* Ленинград, 1928. С. 4.
2. Краткий словарь когнитивных терминов / под ред. Е. С. Кубряковой. Москва, 1997. 245 с.
3. Маслова В. А. Введение в когнитивную лингвистику : учебное пособие / В. А. Маслова. 2-е изд., испр. Москва : Флинта ; Наука, 2006.
4. Ожегов С. И. Словарь русского языка / под общ. ред. Л. И. Скворцова. 24-е изд., испр. Москва : Оникс, Мир и Образование, 2007. 1200 с.
5. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. Полтава : Довкілля, 2011. С. 258.
6. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР, Інститут мовознавства / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980.

Skybeniuk N. V. OBJECTIVATION OF THE WORK CONCEPT IN THE CHILD'S LANGUAGE

The article is dedicated to the analysis of the concept of "concept" as one of the key elements of linguistics, a large number of interpretations of the concept and methods of conceptual analysis are considered, the main features and basic characteristics of the concept are determined. It was also considered the conceptual side, that is, how the concept is fixed in language, its meaning, description, structure, definition, comparative characteristics of the concept in relation to other concepts. The purpose of the work is to simulate the associative field of the work concept in the child's linguistic consciousness, using experimental methods. In order to achieve this goal, research methods based on theoretical and empirical levels of cognition have been used. For this purpose we use the general scientific operations, which are the basis of theoretical methods: analysis – the dismemberment of the subject into components; synthesis – the process of connecting previously disparate things or concepts into a whole; deduction – the transition from general to specific conclusions; induction is a generalization of the result. Also, a free associative experiment was used precisely because the experiment is a reliable basis for proving the identified patterns. As a result of the study it was found that in modern society, children associate the concept of work directly with professional activity. In the work process, the leading place is occupied by remuneration and money, which is a compulsory result of any work.

Labor still has a noble component, but its depreciation is evident, which can be seen by the example of variant modern analogues of old sayings, for example: Patience and labor will not bring good.

Key words: concept, conceptual sphere, linguoculturology, language consciousness.